

KUML

2006

KUML 2006

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Stenkast

AF GUSTAV HENNINGSEN OG JESPER LAURSEN

Vest for landevejen mellem Herning og Vildbjerg – på det der en gang var Trøstrup Hede, men nu er plantage – ligger en stendynge til minde om en ulykke, der fandt sted her for halvandet hundrede år siden. En septemberaften 1857 var en gårdmand fra Vildbjerg med familie og tjenestefolk på vej hjem fra det årlige marked i Gjelleruplund. Gårdmanden var stærkt beruset og havde overladt tømmerne til sin halvvoxne søn. De kørte alt, hvad remmer og tøj kunne holde, og kom uden om alle de andre. Da de nåede Trøstrup Hede, halede de ind på endnu en vogn på vej hjem fra marked. Den var fra en gård i Timring, og her var det også sønnen, som kørte. Men han ville ikke lade dem komme forbi; i stedet satte han hestene i galop. Da kusken på den bageste vogn så det, sagde han til faderen, at det nu også kunne være nok med den kapkørsel. Det ville faderen slet ikke høre tale om: Nu havde de overhalet alle de andre, så skulle de også uden om denne vogn. Hvorpå han tog pisken ud af hånden på sønnen og gav sig til at drive hestene hårdt fremad. Men lige som de var ved at overhale, væltede Timring-vognen, og passagererne faldt ud på vejen foran den anden vogns heste, som ikke kunne standse, men fortsatte hen over dem. Mærkeligt nok var de fleste ikke mere medtagne, end at de bagefter kunne tage del i skænderiet om, hvem der var skyld i ulykken. Men så kom der andre til og bad dem se efter, om ikke nogen var kommet til skade. Det viste sig da, at Timring-gårdens 22-årige tjenestepige var omkommet. I tindingen havde hun en halvanden tomme dyb flænge, som så ud til at stamme fra en hestesko. Hun hed Sidsel og var landpostens datter.¹

Den meningsløse ulykke gjorde dybt indtryk på egnen. På ulykkesstedet begyndte forbigående at lægge sten, som snart blev til en hel dynge (fig. 1). Gennem mere end hundrede år vedblev vejfarende at kaste en sten på dyngen, når de kom forbi. H.P. Hansen fra Herning Museum kunne oplyse, at den flere gange var blevet spredt, men så var opstået på ny.² På egnen hed det sig, at det var de ansvarlige eller deres familie, som prøvede at slippe af med dette for dem så pinlige mindesmærke. Uanset om rygter talte sandt eller ej, er det et interessant vidnesbyrd om de tanker, folk gjorde sig om stendyngen. Denne havde på én gang funktion som mindsten for den tragiske ulykke og skam-

Fig. 1. Stenkastet på Trøstrup Hede ses foran manden på dette foto fra 1932. De dybe hjulspor over heden forklarer, hvordan en hurtigkørende, overhalende hestevogn kunne komme i slinger og vælte. – Foto: H.P. Hansen. Herning Museum.

The stone pile on Trøstrup Moor is visible in front of the man on this photo from 1932. The deep wheel tracks across the moor explain how a fast moving, overtaking carriage could sway and overturn.

støtte over dem, der havde forvoldt den. At nogen fra tid til anden spredte stendyngen, kunne den afdødes broder imidlertid bevidne, for som han oplyser i et brev til Dansk Folkemindesamling, så var det hver gang ham, der samlede stenene sammen, så dyngen på ny blev synlig. I nyere tid er stembunken i forbindelse med vejregulering og opdyrkning blevet flyttet et kort stykke. Men den er stadig intakt, og så sent som i 1980'erne har folk taget en sten med i bagagerummet, i forbindelse med at de skulle på en køretur, og smidt den på dyngen, når de kom forbi stedet (fig. 2).³

Stenkast i Danmark

En stendyngge som den på Trøstrup Hede kaldes et *kast* eller stenkast, fordi traditionen kræver, at forbipasserende kaster en sten på bunken. Egentlig er kast den mest præcise betegnelse, for nogle gange består dyngen ikke af sten, men af pinde, grene, lyng eller tørv, kort sagt af, hvad man på det pågældende

Fig. 2. Stenkastet på den tidligere Trøstrup Hede flyttet ca. 20 m mod syd, fotograferet i 2006. – Foto: Palle Eriksen.

The stone pile on the former Trøstrup Moor moved 20 m to the south, photographed in 2006.

sted havde for hånden.⁴ Et kast kunne også bestå af f.eks. både pinde og sten, som det var tilfældet med Trøshøj ved den gamle Frederiksborg landevej omtalt af præsten Joachim Junge i 1798.⁵

Hovedparten af kendte danske stenkast blev præsenteret af August F. Schmidt i 1929. Siden er adskillige dog kommet til, og man har nu kendskab til ca. 80 kast fordelt på 73 lokaliteter, jf. fortegnelsen side 264 og kort fig. 3.⁶ Det fremgår af beskrivelserne, at størstedelen – 65 i alt – er stenkast, 14 er grenkast, mens 2 nævnes som kast af tørv eller lyng.

Geografisk er forekomsten størst i Jylland med tyngdepunkt i Nord- og Midtjylland (fig. 3). På Sjælland har man kendskab til 15, på Lolland 4, på Fyn 4, og på Bornholm kendes 5. Om den uensartede forekomst skyldes tilfældigheder eller forskelle i skik og brug fra egn til egn kan ikke umiddelbart afgøres.

Topografisk befinder de sig i sagens natur fortrinsvis på steder, hvor folk normalt havde deres gang – ved veje og i tilknytning til helligkilder, kapeller og rettersteder, men de forekommer også på mindre befærdede steder i skove, langs kysten, på heder og på småøer.

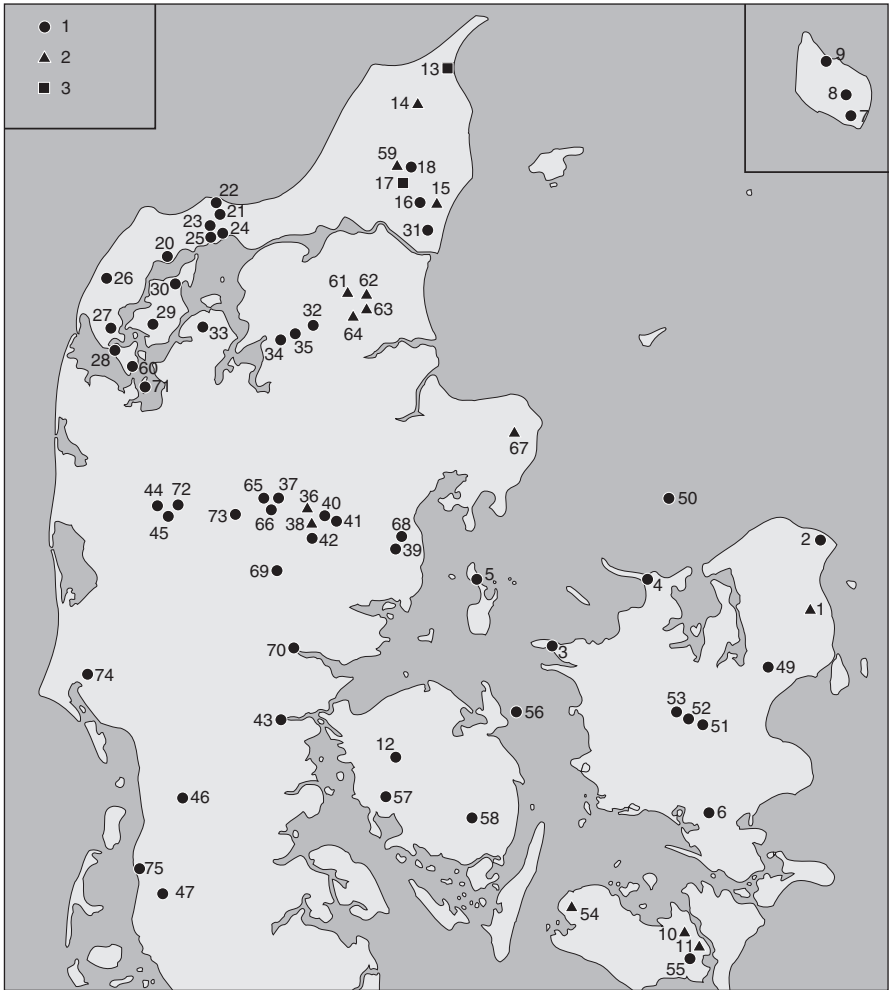

Fig. 3. Kort over udbredelsen af sten- og grenkast m.v. i Danmark. 1. Stenkast, 2. Grenkast, 3. Kast af tørv eller lyng. Numrene refererer til fortegnelsen side 264. – Tegning: Ib Radoor.

A map showing the distribution of piles of stones and branches etc. in Denmark. 1. cairns; 2. piles of branches; 3. piles of peat or heather. The numbers refer to the catalogue on page 264.

Enkelte stenkast er bevarede, fordi de stadig er »aktive« som reminiscenser fra tidligere tiders skik og brug. Dette gælder det i indledningen omtalte stenkast på Trøstrup Hede (nr. 45), Lovises Grav (nr. 43) samt Heksens Grav (nr. 27, fig. 4) og grenkastet i Slotved Skov (nr. 14, fig. 5), som dog er vakt til live på ny efter at have været nærmest glemte. Andre kast vedligeholdes som fortids-

Fig. 4. Stenkastet Heksens grav nær Ashøj ved Hurup i Thy fremvises af Andreas Lodahl i 1986. – Foto. Jens-Henrik Bech.

The cairn called “The Witch’s Grave” near Ashøj by Hurup in Thy is shown by Andreas Lodahl in 1986.

Fig. 5. Grenkastet Kræmmerens Grav i Slotved Skov i Vendsyssel fotografert i 2006 efter at være genskabt nær den oprindelige beliggenhed. – Foto: J. Laursen.

The pile of branches called “The Tradesman’s Grave” in the wood Slotved Skov in Vendsyssel, photographed in 2006 after it was recreated near its original location.

minder, som tilfældet er med grenkastet Stikhoben (nr. 10, fig. 6) og Kjelds Grav (nr. 59, fig. 7). Skønt sten- og grenkast er medtaget i Naturbeskyttelsesloven som fredningsværdige fortidsminder, er indtil videre kun de to sidstnævnte fredede.

Mens de resterende kast af organisk materiale formodentlig er gået støvets vej, er det under heldige omstændigheder stadig muligt at genfinde ikke-sløjfede kast af mere bestandige materialer, endskønt de så godt som er gået i glemmebogen. I det følgende skal gives nogle eksempler herpå.

Fig. 6. Stikhoben i Hyde Skov på Lolland fotograferet omkring 1920. – Foto: Dansk Folkemindesamling.

Stikhoben in the wood Hyde Skov on Lolland, photographed around 1920.

Om »Dødemands Grav« på Samsø (nr. 5, jf. kort fig. 3) har Hans Jensen Farver i Nordby oplyst følgende i 1889: »De døde Mænds Grave«, to små Stendynger, ca. 1 Alen høje, på vestre Side af Nordby Hede på Samsø, hidrører fra den gamle Skik, at alle, der gik over Heden, førhen lagde en Sten på Dyngen, under hvilke der ligger en Strandvasker begravet, thi man brugte at jorde Ligene på Stranden, hvor de skylledes op. Hvis man ikke lagde en Sten på Dyngerne, troede man, at man ikke kom godt tilbage over Heden om Aftenen«. ⁷

På et såkaldt Original I-kort fra 1811 er »Nordre Demants Grav« afsat på Nordby Hede (fig. 8). Den ligger i overensstemmelse med andre optegnelser om »Dødemands Grav« vest for den nord-sydgående vej tæt ved havet. ⁸ På kortet befinder »Nordre Demants Grav«, som den lidt forvansket benævnes, sig ikke lige ved den daværende vej, men ca. 80 m længere mod vest. Man kan dog ikke udelukke, at vejen tidligere har gået nærmere graven.

Da disse Original I-kort er målt med stor præcision, øjnedes muligheden for ude i terrænet at måle sig frem til det sted, hvor »Nordre Demants Grav« var

Fig. 7. Det tidligere grenkast Kjelds Grav i Vendsyssel med mindsten fotograferet i 2006. – Foto: J. Laursen.

The previous pile of branches called Kjelds Grav in Vendsyssel with a memorial stone, photographed in 2006.

Fig. 8. Nordre Demants Grav afsat på Original I-kort fra 1811 over Nordby Hede på Samsø. – Kort- og Matrikelstyrelsen.

Northern Demants Grav marked on an Original I-map from 1811 of the moor Nordby Hede on Samsø.

Fig. 9. Nordre Dødemands Grav, 1990. – Foto: J. Laursen.

The northern Dødemands Grav (Dead Man's Grave), 1990.

beliggende i 1811. Imidlertid var det ikke det forventede markante stenkast, der dukkede op for enden af målebåndet. Det var blot en ussel lille grusbunke, der så ud som et vognlæs, der nylig var tippet af på stranden. Målebåndet blev trukket forfra gentagne gange, og hver gang endte det samme sted – ved den lille grusbunke. Da opmålingsholdet tvivlrådige og lidt slukørede indstillede eftersøgningen hen under aften og cyklede tilbage langs strandengen dukkede pludselig ca. 500 m mod syd en næsten identisk grusbunke frem i skumringen. Efter et øjeblik måben faldt tiøren – vi havde genfundet såvel Nordre som Søndre Dødemandsgrav (fig. 9-10).

I al deres lidenhed måler Nordre og Søndre Dødemands Grav henholdsvis 7x6 m og 8,5x5 m i grundplan og 1 m og 0,75 m i højden. Materialet består som strandengen af stenet grus, hvorfor man lige så vel kunne betegne dem som gruskast.

Anlæggenes beliggenhed på en strandeng og deres betegnelse som dødemandsgrave, som er velkendte stednavnebetegnelser, hvor uidentificerede indstrandede lig er begravet langs de danske kyster, taler for, at de, som overlevelingen siger, virkelig er begravelser.⁹ Dette kunne eventuelt afklares ved en arkæologisk udgravning, men burde man ikke snarere lade tvivlen komme de martrede døde til gode og lade dem hvile i fred?

Fig. 10. Søndre Dødemands Grav, 1990. – Foto: J. Laursen.

The southern Dødemands Grav (Dead Man's Grave), 1990.

Det har ikke i Nordby kirkebog været muligt at finde optegnelser om de pågældende begravelser, men at dømme efter forholdene langs den jyske vestkyst, optræder indstrandede lig normalt først i kirkebøgerne fra omkring midten af 1800-tallet, da man begyndte at begrave dem på kirkegårdene. Indtil da følte kystbeboerne sig ofte hjemsøgt af spøgeri fra druknede, der ikke var begravet i kristen jord.¹⁰

Om »Kræmmermandens Grav« eller »æ Kræmmerdyng« , som skulle være beliggende på Jestrup Drag umiddelbart nord for landevejen mellem Thyholm og Thy, fortælles, at det var en lille flad, uregelmæssig stendynge, hvor en kniplingskræmmer blev dræbt, plyndret og begravet, og vejfarende kastede tidligere tre små sten på dynge, når de passerede den (nr. 28, jf. kort fig. 3). Skønt helt glemt som fortidsminde, ligger en sådan dyng faktisk synlig for enhver, der kører over Draget, og et kreaturbrud i højens vestside viser, at den består af lutter småsten og muldjord (fig. 11). Som i andre tilfælde sættes stenkastet på vandresagnsagtig vis i forbindelse med mordet på en kræmmer (jf. nr. 14 og 34), men i dette tilfælde synes det at have hold i virkeligheden, idet kræmmeren Kjeld Andersen blev fundet skudt på Draget i begyndelsen af juli 1617, og der var kastet jord og sten over hans lig.¹¹

Endelig skal nævnes en stendynge i Refshale på nordsiden af vejen mellem

Fig. 11. Kræmmermandens Høj på Draget mellem Thyholm og Thy, 2006. – Foto: J. Laursen.

The Kræmmermandens Høj (“The Tradesman’s Mound”) on Draget between Thyholm and Thy, 2006.

Kragelund og Engesvang (nr. 37, jf. kort fig. 3). Her havde nogle småpiger en vintermorgen på vej til skole fundet en død mand fra Skygge, som var frosset ihjel, da han om natten var gået fuld hjemad fra kroen i Kragelund. Hvor den døde fandtes, havde man siden kastet sten, og skønt gårdejereren, på hvis jord stenkastet lå, splittede det ad, skulle der endnu i begyndelsen af 1900-tallet være en lille dyngge sten på stedet.¹² Ved nærmere eftersyn viser det sig, at der stadig er en lille stendynge bevaret på nordsiden af vejen (fig. 12).¹³

Det ældste kendte stenkast er næsten 500 år gammelt og fandtes ved Præstbjerg Vad i Vinding sogn nær landevejen fra Holstebro til Ribe (nr. 44). Ifølge sagnet var dyngen opstået til minde om en præst i Hanbjerg, som en gang i første halvdel af 1500-tallet omkom ved et styrt med hesten.¹⁴

Sådanne oprindelsessagn finder man ved de fleste af de danske kast. De handler næsten altid om en ulykkelig eller uhyggelig tildragelse, som skal være foregået det pågældende sted. Men de er ofte så vage og stereotype, at de sjældent lader sig datere eller sætte ind i nogen historisk sammenhæng. Flere af dem viser sig da også ved nærmere betragtning at være vandresagn. Foruden sagnene om den myrdede kræmmer gælder det sagnet om den nedmanede

Fig. 12. Stenkastet i Refshale mellem Kragelund og Engesvang fotograferet i 2006. – Foto: J. Laursen.

The cairn in Refshale between Kragelund and Engesvang, photographed in 2006

karl og om de tre søstre, som blev myrdet af nogle røvere, der var deres egne brødre.¹⁵ Sidstnævnte fortælling, der også findes som folkevise, er knyttet til de såkaldte *Varper* på Bornholms højlyng i Pedersker sogn (nr. 7).¹⁶ Indtil begyndelsen af 1900-tallet var det skik at vedligeholde disse stenpilte ved at oplægge de nedfaldne sten og pynte dem med grønne kviste. Heri har ældre folkeminddeforskning villet se levn af et gammelt offerritual, men skikken synes også at have haft et rent praktisk formål, idet disse stenopsatser oprindeligt var varder, som markerede vejen over det bornholmske indland.¹⁷ Meget betegnende synes der heller ikke at have været tradition for at kaste sten på disse steder, endsiige på varden i nabosognet på Åker Højlyng, den såkaldte »Aakjærke Knajt« (nr. 8), som ifølge sagnet er rejst over kusen for de tre søstre. Han søgte at undslippe til Åkirkeby, men blev på dette sted indhentet og dræbt af røverne.¹⁸ Umiddelbart kan det undre, at Schmidt medtog de bornholmske varper i sin fortegnelse over stenkast, for han gør selv opmærksom på deres karakter af varder eller vejmærker. Måske følte han sig tilskyndet af ordets sammenhæng med det svenske *varp* (afledt af *varpa* 'kaste'), som betyder en sammenkastet gren- eller stendynge.¹⁹ Men som det også vil frem-

gå af det følgende, er det ikke altid muligt at skelne mellem varder og stenkast.

En særlig gruppe inden for de danske kast er dem, hvorom traditionen vil vide, at nogen ligger begravet under dem; det være sig et ilanddrevet lig (en såkaldt »strandvasker«), et barn født i dølgsmål og ombragt, en myrdet person, flere personer dræbt i slagsmål, en nedmanet karl, en selvmorder, en morder begravet på gerningsstedet, eller hekse og mordere begravet på retterstedet.²⁰ I alle de her citerede tilfælde skulle kastet beskytte den forbipasserende imod den døde, som lå begravet i uindviet jord, og som derfor ifølge folketroen gik igen. Nogle steder smed man stenen samtidig med, at man råbte fy-ord eller på anden måde viste sin afsky over for den døde heks, forbryder eller barnemorderske, der lå begravet det pågældende sted.²¹ En anden og langt sjældnere forklaring var, at man kastede stenen for at få »vejlykke« eller »markedslukke«.²² I ret mange tilfælde var stenkastet, som det forklares eller fremgår af konteksten, slet og ret mindesmærke for en ulykkelig begivenhed, og stenen blev smidt til minde om den omkomne.²³ Endelig er der ikke så få eksempler på, at folk ingen forklaring havde på skikken, men fortsatte med at kaste sten, som de havde lært af de gamle.²⁴ Så vidt folkloristen August F. Schmidt, som i sin korte artikel fra 1929 afstod fra at drage nogen konklusion. Han lod materialet tale for sig selv, og det bliver man som bekendt ikke meget klogere af. Herhjemme blev emnet ikke taget op igen, men fjorten år efter udkom en banebrydende artikel om de norske stenkast.

Stenkastet i kulturlandskabet

Artiklen var skrevet af folkemindeforskeren Svale Solheim,²⁵ som lige var blevet doktor på en afhandling om tabuforestillinger og noa-ord blandt norske fiskere.²⁶ Det var for ham helt grundlæggende at få et klart billede af, hvor i landskabet stenkastene (*kastrøysarne*) lå. Ved nærmere undersøgelse viste det sig, at de næsten alle sammen var placeret langs de gamle veje – imellem gårdene og bygderne, igennem skoven eller over fjeldet – kort sagt der, hvor folk oftest færdedes. »Kastene følger vejen, som skyggen følger manden«, skriver Solheim og bringer et eksempel på en gammel vej, som var blevet omlagt, og hvor stenkastene var flyttet til den nye vej.²⁷ Det var heller ikke tilfældigt, hvor kastene var placeret langs vejene; man fandt dem altid på steder, som på den ene eller den anden måde var af særlig interesse for de rejsende. Derfor mente Solheim også, at kastene i de fleste tilfælde havde karakter af varder eller vejsten kastet sammen på bestemte steder af rent praktiske hensyn. »For eksempel,« skriver han, »finder vi stendynger på steder langs vejen, hvor der er adgang til

godt drikkevand. På disse steder var det også naturligt at holde hvil, og en mængde kast ligger på gamle rastepladser. Disse steder var det da bare naturligt at afmærke ved at kaste en stendynge sammen, og det er klart, at alle rejsende havde interesse i at holde dyngerne ved lige«. ²⁸ I Hjartdal i Telemarken lå dyngerne som en slags milepæle for hver fjerdingsmil og kaldtes derfor *fjordungs-røysar*. Langs veje, som var svære at få øje på, fordi de krydsedes af stier eller kreaturveje, lå stendyngerne for at markere, hvor vejen fortsatte, så man ikke for vild. Et stenkast kunne også varsle overgangen fra god vej til dårlig vej eller markere en grænse, f.eks. mellem alminding og privat ejet land. Endelig var det naturligt at placere stendynger alle farefulde steder: ved bratte opstigninger, snævre kløfter eller hvor der var risiko for bjergskred.

Stenkastene havde navne, som Katten, Ræven og *Marafua* («hoppekussen»), der skilte sig ud fra almindelige stednavne, og de spillede en stor rolle for dem, som havde brug for at færdes i skov og fjeld. Når man planlagde en rejse, brugte man dem som orienteringspunkter, og når man skulle angive, hvor en lokalitet i skoven eller fjeldet lå, eller hvor en hændelse havde fundet sted, angav man i hvilken retning, og hvor langt stedet lå fra det og det stenkast. ²⁹

Som i Danmark har traditionen nogle steder intet at fortælle om, hvorfor man kaster sten på den pågældende dyng, og spørger man om grunden, får man bare at vide, at sådan er skikken, og at de gamle har sagt, at det skal være sådan. ³⁰ Men de allerfleste steder har man også et sagn om stendyngens oprindelse. Ifølge Solheim er stenkastet dog næsten altid ældre end sagnet, dvs. at dyngen har ligget der længe i forvejen og først sekundært har fået knyttet oprindelsessagnet til sig. Dette kan tænkes sket på to måder: dels ved at kastene ligesom i Danmark har virket som sagnmagneter, dels fordi de ligger på steder, som f.eks. rastepladser, der ofte er scenen for vold og forbrydelser eller tragiske hændelser. Folk kommer op at slås, handlende bliver udplyndret og myrdet, og rejsende, som er blevet overrasket af uvejret, har søgt hen til kastet, hvor der var større chance for undsætning, men hvor de næste dag er blevet fundet ihjelfrosne. ³¹

Interessante er de geografiske variationer, der er i måden, hvorpå man forklarer skikken at kaste sten. I Agderfylke, hvor drabssagnene har deres tyngdepunkt, motiveres skikken udelukkende ved at fortælle drabssagn om stenkastene. I andre dele af landet er der kun spredte forekomster af drabssagnet. På Vestlandet var stenkastene fast knyttet til arbejdslivet på havet, i skoven og på fjeldet, altså til fiskeri, skovhugst og sæterbrug. Når folk drog op til sæteren om foråret, var det således sædvane, at malkepigen eller en anden i gruppen skulle »hilse« på, dvs. smide noget hen på de stenkast, som de kom fordi. Det skulle, forklarede man, sikre en »tryk færd, så ikke folk og fæ kom ud for noget

ondt«. ³² Dette var, mener Solheim, blot et af de mange narrerier, som man brugte over for børn og unge, når de gik forbi en stendynge. Men det var i virkeligheden »en slags skole for de unge, så de blev godt kendt med vejen og aldrig senere tog fejl og for vild«. ³³

Artiklen, som drager interessante paralleller til forholdsregler ved lokaliteter langs færdselsvejene til lands og til søs, konkluderer, at skikkene med at hilse og ofre til formationer ved vejen fra først af må have vokset frem som et led i det »primitive færdselsliv«, men samtidig har været centrum for et helt kompleks af forestillinger, »som til en vis grad havde evne til at leve deres eget liv«. ³⁴

Den ældre folkemindeforskning så traditionen som levn af hedenske ritualer og forestillinger. Som en reaktion mod dette anlagde Solheim og andre en traditionsfunktionalisk synsvinkel, hvorved det meste af folketroen ud fra de kulturelle forudsætninger viste sig at være rationel, og resten lod sig forklare som en slags pseudotro, f.eks. pædagogiske fiktioner og narrerier.

Fig. 13. Dette stenkast på det nordlige Gotland opstod i 1990'erne for at afværge atomkraftens ulykker. – Foto: J. Laursen

This cairn on Northern Gotland appeared in the 1990s as an attempt to prevent harm from nuclear power.

Går vi imidlertid til vort andet naboland Sverige, bliver det vanskeligere at bortforklare, at vi har at gøre med offerriter, for her var den dialektale betegnelse for sten- og grenkast almindeligvis *offerhög*, *offervål* eller *offerbål*, og når man kastede sten, pinde eller penge på dyngen, sagde man, at man *offrade*.³⁵ Af særlig interesse er en artikel fra 1929 af etnologen Sigurd Erixon. Heri dokumenteres det, at der foruden kastene med dødsmotiv (stort set svarende til de omtalte danske) i Sverige fandtes lykkebringende og ulykkeafværgende *offerkastar*, hvor man samtidig med at kaste noget på dyngen skulle fremsige en formular, f. eks. »Jeg forøger din mængde, [og] du skal gøre min gang let og lykkelig« (dansk oversættelse); eller som et skolebarn kunne formulere det: »Jeg ökar på dej, kallvarp. Guddomen give, att jag måtte kunna min läxa« (fig. 13).³⁶ Mens »dødsofferkastene« var jævnt fordelt over hele landet, fandt Erixon, at »lykkekastene« mest forekom i miljøer med sæterbrug eller fiskeri. På grundlag af denne iagttagelse og spredte komparative studier opstillede Erixon som hypotese, at »lykkekastene« repræsenterede en ældre og mere primitiv kulturtype end dødsofferkastene. »De første,« skriver han, »hører mere sammen med jagtens, fiskeriets og husdyrholdets arbejdsområder, veje og miljøer, medens dødsofferkastene synes at stå i langt nærmere berøring med agerbrugskulturen«.³⁷

Etnografiske og arkæologiske paralleller

Problemet med det folkloristiske materiale er, at det meste er erindringsstof. For at studere traditionen i levende live, må man tage andre steder hen. Men det er intet problem, for som påvist af James Frazer i »The Golden Bough« er skikken kendt over hele verden fra Afrika, Europa og Asien til Australien og Amerika.³⁸ På internettet findes f.eks. følgende rapport fra nogle argentinske antropologer, som fulgte en gammel indianer på dennes traditionelle rejse op i Andesbjergene, som han krydsede i en højde af 6380 meter ved passet Nevada de Cachi i det nordvestlige Argentina:

«Da don Thomás nåede frem til passet, stod han langsomt af muldyret. Ud af sadeltasken tog han en hvid sten, som han havde samlet op på vejen, en flaske med gin og en pakke cigaretter, alt imens han tyggede videre på en klump coca, som for at trække den allersidste saft ud af bladene. Så gik han hen til stendyngen (*la apacheta*), knælede ned med stor respekt og anbragte stenen. Stilheden bemægtigede sig landskabet, selv vinden lagde sig, som for at respektere oldtingens ældgamle ceremoni. Don Thomás åbnede den grønne flaske og stænkede indholdet ud over stendyngen, tog selv en slurk og lagde derpå flasken ned på en af stenene. Så spyttede han cocaklumpen ud på dyngen og

tændte en cigaret, alt imens hans læber formede ordet »Pachamama«. Efter nogle sug løsnede han en sten i bunden af dyngen og stak cigaretten ind nede ved sandbunden med filtret først, som om han også ville »lade jorden ryge«. Så trak han en håndfuld cocoblade op af lommen, tog et par stykker i hver hånd og rakte bladene op i vejret, alt imens han bad med lav stemme, først med ansigtet vendt mod himlen og bagefter med ansigtet vendt mod stendynge. Det gentog han to-tre gange og anbragte derpå bladene mellem klippestykkerne på sit alter. I mellemtiden havde cigaretten røget sig selv op. Den gamle mand rejste sig, samlede flasken op og lagde den tilbage i saddeltasken. Derpå strammede han seletøjet på muldyret for at gøre klar til nedstigningen, satte sig i sadlen og brød stilheden med et: Af sted!³⁹

Pachamama («Moder Jord») er en skabergudinde, der stadig dyrkes af quechua-talende indianere i Andesbjergene. De menneskeskabte stendynger, som skal sikre de vejfarende held og lykke på rejsen, findes langs stierne på bjergkæden, som regel ved begyndelsen til en nedstigning. De ligner ofte de mere almindelige varder (*mojones*), men er alligevel let kendelige på grund af de mange ofre, som vejfarende har efterladt i form af flasker, konservesdåser, cocaklumper, cigaretskod og dyrekogler. De største kan være op til tre meter høje og ti meter brede, som følge af gentagne sammenstyrtninger. De omtales allerede fra præcolumbiansk tid, hvor det om inkaen Topa Yupanqui (1471-93) hedder, at han »befalede indianerne (...) at de skulle begive sig til en *apachita* og der tilbede Pacha Camac (universets skaber), og som tegn ophobe sten, og at hver især skulle medbringe en sten og kaste den på dyngen«.⁴⁰

Et lignende offerritual blev den danske etnograf Henning Haslund-Christensen vidne til i 1923 på sin første rejse til Mongoliet. To kolossale stendynger på begge sider af karavanevejen markerede grænsen til det Ydre Mongoli, og på dette sted gjorde hans kinesere holdt for at ofre en ged og tage varsler om deres færd ind i det farlige land. Først blev geden oversprøjtet med vand af deres dyrebare beholdning, og dens opførsel blev nøje iagttaget under højlydt bønnenumlen. Da de havde fået deres orakelsvar, fik geden under almindelig lystighed halsen skåret over, så blodet stænkede ud over stendynge, og bagefter blev den spist som aftensmad. En sådan stendynge kaldes en *oboo* og menes at huse naturens ånder.⁴¹ Oboo betyder stendynge og er som sådan også betegnelsen for de mindre stendynger ved vejsiden, som kun er genstand for individuelle ritualer, hvor den forbipasserende lægger sin lille offergave eller kaster en sten. Endelig bruges ordet om et større bygningsværk, en slags friluftsalter, der som regel er opført af tørsten, men sine steder af tilhuggede grene stillet sammen i kegleform som en indianer-tipi (fig. 14). Disse oboo'er er blevet grundigt udforsket i nyeste tid, specielt af en antropolog og en ar-

Fig. 14. Tibetansk »oboo«, hvori der i kegleform er stukket pinde med små tøjvimpler med buddhistiske bønner, tegnet i slutningen af 1920'erne. – Efter Kagarrow 1929, s. 60, fig. 2.

Tibetan "oboo" shaped as a cone and with sticks carrying streamers with Buddhist prayers, drawn in the late 1920s.

kæolog ved Cambridge University. De ældste (af »stenudgaven«) har vist sig at være omkring 4000 år, og fra det andet århundrede f.Kr. findes skriftlige optegnelser om oboo-kulten. Denne menes at have bestået af et eller flere af følgende elementer: nedlæggelse af hellige genstande (»relikvier«) i grunden før oboo'ens opførelse, anbringelse af en pæl eller stang centralt i toppen, periodisk tilføjelse af sten og grene for at »forfriske« eller forny oboo'en, flagning med bedeflag fra grenene, ofringer, og gåen eller riden rundt omkring bygningsværket.⁴²

Spørgsmålet om det er den samme skik, vi genfinder i alle disse forgreninger i tid og rum, er ikke uproblematisk,⁴³ men den omstændighed, at skikken var udbredt i det præcolombianske Amerika, kunne måske friste nogen til diffusionistiske spekulationer om, hvorvidt den kan have eksisteret som led i det »primitive fædselsliv« under menneskets fremtrængen til de fem verdensdele.

Kontinuitetsproblemet melder sig også ved tolkningen af de skandinaviske fund af stendynger og stendyngegrave. Desværre synes arkæologerne ikke at være opmærksomme på stenkast som fænomen, for det indgår overhovedet ikke i de arkæologiske tolkninger. Når spørgsmålene rejses fra den modsatte side, altså fra den folkloristisk-etnografiske, bliver det derfor lidt som skud i tågen.

I Finland, Norge og Sverige har man registreret flere tusinde stendynger fra bronzealderen, heraf 2300 alene i Nordsverige langs kysten af den Botniske Bugt. De har hidtil analogt med bronzealderhøjene været anset for permanente gravmonumenter over enkeltpersoner. Men i en ny undersøgelse argumenterer arkæologen Hans Bolin for, at de kontinuerligt har været brugt til

religiøse ritualer og i denne forbindelse med mellemrum er blevet genopbygget og har fået nedlagt menneske- eller dyreknogler som en slags relikvier, for, som forfatteren udtrykker det, »at aktivere monumentet«. ⁴⁴ Med teorien om den kontinuerlige brug har Bolin kunnet forklare den ustrukturerede og ødelagte form, som disse »monumenter« normalt forefindes i, men at det også kunne skyldes, at de har været brugt som stenkast eller »offerhøje«, tages efter alt at dømme ikke i betragtning.

Skikkens transformationer

Skikke består, meningen forgår – forklaringen på, hvorfor man f.eks. skal kaste sten på en stendynge, kan gå i glemme, blive omfortolket eller få en helt ny forklaring. Skikken går formentlig længere tilbage end nogen kendt religion, men disse har alle sammen søgt at bringe stenkastet i overensstemmelse med deres »teologi«. I det gamle Grækenland blev stenkasterne ved vejkanten forsynet med Hermes-statuer (en pæl med et hoved på og eventuelt en fallos). Som sjælefører var Hermes gud for de vejfarende, og på samme måde, som guderne havde kastet sten efter Hermes, da han blev anklaget for mordet på Argus, kunne folk nu kaste sten efter ham. ⁴⁵

Med kristendommens indførelse blev stenkastene stemplet som overtro, og et standardspørgsmål til den skriftende i de såkaldte bodsbøger var: »Har du båret sten sammen til en bunke«. ⁴⁶ Over hele Europa blev der plantet kors i stendyngerne – hvilket dog ikke kan have været helt uproblematisk, eftersom det ellers regnedes for en dødsynd at kaste sten mod et kors. I valfartskulturen fik stenkastene ny betydning som markører af vigtige steder, f.eks. ligger der en uhyre stendynge ved pilgrimsvejen til Santiago de Compostela på det sted, hvor man overskrider grænsen til Galicien, og her lægger pilgrimmene sten, som de har bragt med hjemmefra eller samlet op på vejen. ⁴⁷ Mange steder blev dyngerne viet til helgener, så det nu var dem, man bar sten til som et offer eller en bodshandling. ⁴⁸ At stendyngerne også havde fundet plads i den middelalderlige valfartskultur i Danmark, fremgår af en præsteindberetning til Ole Worm om kildedyrkelsen ved foden af Helligdomsklippen på Bornholm. Herom skriver præsten i Rø, at der i den »papistiske« tid blev holdt messer i et kapel på trinitatis (*hellige trefoldigheds*) søndag. Syd for kapellet, som nu var en ruin, kunne man stadig se en stor stendynge, kaldet »Alteret«, hvorpå der var plantet »mangfoldige kors med hår af mennesker og kvæg... og klude med adskillige farver« (nr. 9). Af beskrivelsen synes at fremgå, at »stenhoben« lå lige før nedstigningen til den såkaldte »kilde« nede ved stranden, en hul sten med havvand, hvori de syge vaskede sig. Nedstigningen beskrives som så vanskelig,

Fig. 15. Stendyng omkring kors ved nedstigningen til valfartsstedet San Andrés de Teixido fotograferet i 1969. Pilgrimmene samler på deres vej over bjerget en sten op, som de kaster fra sig, når de kommer frem til dyngen og kan se kirken nede i dalen. – Foto: G. Henningsen.

A stone heap surrounding a cross at the place where one descends to get to the shrine of San Andres de Teixido, photographed in 1969. When crossing the mountain, the pilgrims pick up a stone, which they throw when they reach the pile and can see the church in the valley.

at folk måtte »krybe på hænder og fødder med stor besværlighed«. Vi kan derfor forestille os, at de valfartende har lagt en sten på dyngen for at sikre nedturen, og plantet et kors med en lap af den syges tøj, når de kom op igen.⁴⁹ Måske var det også udtryk for en kristen omfortolkning, når det om de tre stendynger ved Lumsås (nr. 4) oplyses, at børn skulle kaste små sten, og voksne skulle kaste store sten, »fordi børn havde små synder, men voksne havde store syn-

der«. Indtil begyndelsen af 1800-tallet var alle tre dynger forsynet med trækors, og ifølge sagnet havde man – i middelalderen må det formodes – ligefrem holdt gudstjenester på dette sted i syv år, hvor Højby kirke var lyst i band.⁵⁰

Også jøderne tog skikken til sig. I Det gamle Testamente nævnes stendynger, som bliver samlet sammen over myrdede personer, eller lagt op omkring en større sten, som den »vidne-dysse« Jakob og hans folk bygger til minde om hans pagt med svigerfaderen Laban, men der tales ikke om at kaste nye sten på disse dynger.⁵¹ Det sidste kommer til gengæld frem i den af jøderne stadig praktiserede skik med at lægge sten på gravstenen, når de besøger deres dødes grave (fig. 16).

Hvordan stenkastet fik et muslimsk indhold illustreres af Edward Westermarcks store undersøgelse af ritualer og folketro hos berbere og arabere i Marokko i begyndelsen af 1900-tallet. Den omfatter desværre kun stenkast med tilknytning til muslimske helgener, men selv med denne begrænsning giver undersøgelsen en ide om skikkens mange anvendelsesmuligheder. Hvis dyn-gen ligger i nærheden af en helgengrav, kan det være til markering af, hvor det

Fig. 16. Sten på jødisk grav, Vestre Kirkegård i København 2005. – Foto: G. Henningsen.

Stones on a Jew's grave in the churchyard Vestre Kirkegård in Copenhagen, 2005.

hellige område ophører; eller den kan være opstået, fordi vejfarende har for vane at kaste en sten, når de kommer forbi en helgengrav, som de ikke har tid til at besøge. Ligger dyngen i et højdedrag, er det som oftest en markering af det sted på en bestemt pilgrimsrute, hvorfra helligdommen første gang bliver synlig. Andre stendynger markerer stedet, hvor en hellig mand eller kvinde skal ligge begravet, have hvilet sig eller en gang have slået lejr. Ved et stort vejkryds uden for Andira fik Westermarck udpeget en stendynge, som markerede, at dette sted var forsamlingsplads for helgener, som mødtes der om natten. De hellige stendynger i Marokko er ofte let kendelige på, at de med jævne mellemrum kalkes hvide. Nogle steder er dyngen også markeret med en stang med et hvidt flag som tegn på stedets hellighed.⁵²

Også buddhismen satte ind over for stendyngerne, specielt over for obookulten, som i flere omgange er blev reformeret og nyfortolket af buddhistiske missionærer.⁵³ Og i Sydamerika sad den omvendte aristokratiske inka, Felipe Guaman Poma de Ayala, i begyndelsen af 1600-tallet og harcelerede over indianerne, som »den dag i dag« havde bevaret deres uskik med [at ofre til] stendynger (*apachitas*).⁵⁴

Konklusion

Historisk kan de danske stenkast dokumenteres tilbage til 1500-tallet, men traditionen kan meget vel være meget ældre. Set i en større komparativ sammenhæng repræsenterer stenkast såvel som grenkast en ældgammel tradition med rødder ned i menneskehedens dybeste kulturlag. Som kulturminde er de således i høj grad bevaringsværdige, og der bør gøres en indsats for, at de få, der stadig eksisterer, alle bliver fredede.

Mens det nok vil være yderst vanskeligt ad arkæologisk vej at påvise eventuelle forhistoriske stenkast, er mulighederne for at dokumentere hidtil ukendte stenkast fra historisk tid betydelig større, såfremt man tager særlige topografiske forhold i betragtning. I forbindelse med småhøje på strandenge eller stendynger langs gamle vejstrøg og ved vadesteder, ved tidligere rettersteder og kildeanlæg samt ved gravhøje, der sekundært har været anvendt som galgehøje, bør man således være opmærksom på disse anlæg, som meget vel kan vise sig også at dække over en grav.

Folkloristisk må de danske kast karakteriseres som altovervejende »dødsofferkast«, mens kun få har været »lykkekast«. På grund af landets begrænsede udstrækning og tidlige opdyrkning har stenkast og andre vejmærker ikke spillet den samme rolle for orientering og samfærdsel som i vore nordiske nabolande med deres enorme øde strækninger.

Hvis man betragter stenkastene som led i en tusindårig traditionskæde, hører de til blandt menneskehedens ældste »monumenter«. Fænomenets globale udbredelse forlener det med en gådefuldhed, som Haslund-Christensen opfangede med genial intuition: »Vi stod foran en Obo, en af de mægtigste jeg nogen Sinde har set ... en af disse mystiske Offerpladser, som endnu holdes i Hævd, opbygget af Sten paa Sten gennem mangfoldige Generationer, et Mystikkens Hjemsted, der har Rod i selve Folkets Oprindelse, og hvis Kults Betydning gaar langt længere tilbage i Tiden end nogen af den nuværende Verdens Religioner«. ⁵⁵

FORTEGNELSE OVER DANSKE STENKAST OG GRENKAST

Nr. 1-48 jf. August F. Schmidt 1929, s. 46ff med henvisninger. Nr. 1-48 og de supplerende 49-75 nævnes i den topografiske rækkefølge, som anvendes i Trap Danmark. I tilfælde af, at stenkastet er bevaret eller har kunnet stedfæstes nærmere, anføres det i teksten.

1. *Troshøj* (Frederiksborg amt). Sten-/grenkast ved den gamle Frederiksborg landevej. Eksisterede endnu i 1798, men ikke i sidste halvdel af 1800-tallet.
2. Stenkast (Hellebæk sogn, Lyng-Kronborg herred, Frederiksborg amt). Stenkastet omtales i Wilhelm Bergsøes novelle »Schimmelmanns Hest«, og kan være fiktion, men novellen synes dog at være baseret på selvoplevede hændelser o. 1855. ⁵⁶
3. Stenkast (Røsnæs sogn, Arts herred, Holbæk amt). To Stenkast ved Rylleshøj nær Elverdamsgårdens markskel. Fjernet omkring 1875.
4. *Korsene* (Højby sogn, Ods herred, Holbæk amt). Tre stenkast ud til landevejen ved Lumsås på matr.nr. 6a og 7d. Fjernet omkring 1870. Stedfæstede. ⁵⁷
5. *Dødemands Grav* (Nordby sogn, Samsø herred, Holbæk amt). To sten-/gruskast, Nordre og Søndre Dødemands Grav, bevaret på strandengen vest for den nord-sydgående landevej. ⁵⁸
6. Stenkast (Mogenstrup sogn, Hammer herred, Præstø amt). Stenkastet skulle være beliggende på åsen ved Mogenstrup.
7. *Varperne* (Pedersker sogn, Sønder herred, Bornholms amt). Tre pyramideformede varder, der efter varpe-navnet at dømmes muligvis også har fungeret som stenkast. Bevaret. ⁵⁹
8. *Aakjerke Knajt* (Åker sogn, Sønder herred, Bornholms amt). Pyramideformet varde, der muligvis også har fungeret som stenkast. Bevaret. ⁶⁰
9. *Alteret* (Rø sogn, Nørre herred, Bornholms amt). Stenkastet var beliggende i en dybdal syd for Hellig Trefoldigheds Kapel. ⁶¹
10. *Stikhoben* (Radsted sogn, Musse herred, Maribo amt). Bevaret grenkast i Hyde Skov ved vej, der har ført ned til et tidligere vadested. Fredet. ⁶²
11. *Stikkehoben* (Toreby sogn, Musse herred, Maribo amt). Grenkast ved Vaasevejen nær Sønderskoven. Det er ikke bevaret, men kan stedfæstes til det sydlige hjørne af Stikkehobhusets have få meter fra vejen. ⁶³
12. *Skt. Knuds Sten* (Vissenbjerg sogn, Odense herred, Odense amt). Stenkast omkring den fredede Skt. Knuds Sten tæt nord for hovedvejen mellem Middelfart og Odense. Selve stenkastet er ikke længere synligt, men kan stedfæstes. ⁶⁴

13. Ris- eller lyngbunke (Råbjerg sogn, Horns herred, Hjørring amt). Ved Brunbakke nær Komfage. På ældste målebordsblad er Brunbakke afsat syd for Komfage og vest for Ålbæk.
14. *Kræmmerens Grav* (Sindal sogn, Vennebjerg herred, Hjørring amt). Grenkast i Kræmmerdalen i Slotved Skov ved den gamle vej fra Sindal til Astrup. På stedet har man genskabt et grenkast, som ligger lidt forskudt i forhold til det oprindelige grenkasts placering under et stort bøgetræ, hvor en kræmmer skulle være begravet. Bøgen blev fældet omkring 1905.⁶⁵
15. *Marens Kast* (Dronninglund sogn, Dronninglund herred, Hjørring amt). Forsvundet grenkast i Dronninglund Storskov, hvor der endnu omkring 1850 var spor af det. Stedfæstet.⁶⁶
16. Stenkast (Dronninglund sogn, Dronninglund herred, Hjørring amt). Stenkastet bestod af ene håndstore sten og var beliggende ved hulvejen Stenhullet i den østre del af Dronninglund Storskov.
17. *Knøkkerstueh* (Hallund sogn, Dronninglund herred, Hjørring amt). Tørvekast på den tidligere Hollensted Sønderhede. Der blev kastet tørv på det endnu omkring år 1800, og det eksisterede stadig omkring 1925.⁶⁷
18. Stenkast (Hellum sogn, Dronninglund herred, Hjørring amt). To stenkast på gården Sneverholts mark. De var bortryddede omkring 1850.
19. Grenkast (Vendsyssel). Formodentlig et fiktivt grenkast af litterær observans.
20. Stenkast (Thisted amt). Stenkast i grusgrav.
21. Stenkast (Tømmerby sogn, Vester Han herred, Thisted amt). Det oplyses blot, at stenkastet ligger ved landevejen.
22. *Strandemandsgrav* (Vust sogn, Vester Han herred, Thisted amt). Stenkast beliggende på stranden lige øst for Bulbjerg. Kan stedfæstes, da det er afsat på Original I-kort opmålt 1794.⁶⁸
23. Stenkast (Øsløs sogn, Vester Han herred, Thisted amt). Det oplyses, at stenkastet er beliggende ved de dybe hjulspor nord for Bærkær og syd for Snekkerbjerg.
24. Stenkast (Øsløs sogn, Vester Han herred, Thisted amt). Stenkastet var beliggende på sydsiden af Vejlevasen ad vejen mod Øsløs. Det blev ødelagt omkring 1914.
25. Stenkast (Øsløs sogn, Vester Han herred, Thisted amt). To stenkast nord for Vejlevasen inde i den daværende hede.
26. *Den døde mands Grav* (Nørhå sogn, Hundborg herred, Thisted amt). Stenkast beliggende midtvejs mellem Stenbjerg og havet i »Æ Stød«. Lokale meddelere fortæller 2006, at lokaliteten Dødemands Bakke befinder sig ca. 400 m sydøst for Stenbjerg Strand.
27. *Heksens Grav* (Hurup sogn, Refs herred, Thisted amt). Stenkastet er beliggende nordøst for Ashøj tæt ved den daværende landevej. I 1892 var stendyngen overgroet med lyng, men den kom frem igen i forbindelse med pløjning til skovplantning. Langt ind i 1900-tallet var det skik at kaste sten på graven, og stenkastet eksisterer endnu.⁶⁹
28. *Kræmmermandens Høj* (Lyngs sogn, Refs herred, Thisted amt). Stenkast beliggende på Jestrup Drag umiddelbart nord for landevejen fra Odde-sund til Thisted. Det eksisterer stadig og er beliggende ca. 50 m vest-nordvest for SB 7 i Nationalmuseets Sognebeskrivelse.⁷⁰
29. Stenkast (Rested sogn, Morsø Sønder herred, Thisted amt). Stenkast beliggende nord for Sindbjerg ved en af de gamle købstadsveje mellem den tidligere Mollerup

- Hede og Ejstrup Mark. Det har efter beskrivelsen at dømme sandsynligvis ligget i Rested sogn.
30. *Graven* (Flade sogn, Morsø Nørre herred, Thisted amt). Stenkast beliggende godt en meter vest for Margrethe/Mergols Kilde. Endnu i 1850 var det skik at kaste sten på Graven, som ikke længere eksisterer, men dog kan stedfæstes.⁷¹
 31. Stenkast (Ulsted sogn, Kær herred, Ålborg amt). Stenkastet var beliggende ved kirkestien ca. 125 m nord for Ulsted Kirke midtvejs mellem kirken og præstegården. Det blev sløjfet omkring 1870, men lader sig ud fra de foreliggende oplysninger stedfæste.⁷²
 32. Stenkast (Kongens Tisted sogn, Gislum herred, Ålborg amt). Stendyngen var beliggende på Alstrup Hede.
 33. Stenkast (Durup sogn, Harre herred, Viborg amt). Stenkast på Stejlhøje. Om Stejlhøj oplyses i Nationalmuseets Sognebeskrivelse, at der findes mange sten i østre, nordre og søndre side. Stedfæstet.⁷³
 34. Stenkast (Vester Bølle sogn, Rinds herred, Viborg amt). Stenkastet var beliggende på Lerkenfelds ejendom nær korsvejen mellem Svingelbjerg og Vognsild.
 35. Stenkast (Tøstrup sogn, Rinds herred, Viborg amt). Stenkastet var beliggende i Markedsdalen ved en kilde sydvest for Tøstrup Kirke.⁷⁴
 36. *Den døde mands Sted* (Silkeborg købstad, Gjern herred, Skanderborg amt). Et grenkast, som var beliggende på engen Mønstedes Have øst for Lysbro, blev fjernet i forbindelse med vejarbejde i 1800-tallet.
 37. Stenkast (Kragelund sogn, Hids herred, Viborg amt). Stenkastet er bevaret i Refshale nord for landevejen mellem Kragelund og Engesvang.⁷⁵
 38. Grenkast (Gjern/Vrads herred, Skanderborg amt). Om grenkastet oplyses blot, at det var beliggende i Silkeborg Skov.
 39. *Kællingens Grav* (Tiset sogn, Ning herred, Århus amt). Stenkastet skulle ifølge optegnelsen være beliggende mellem Tøstrup og Battrup. Lokale meddelere oplyser dog, at stednavnet Kællingens Grav skal stedfæstes til en mark øst for Battrup, hvor stenkastet ikke længere er bevaret.⁷⁶
 40. Stenkast (Linå sogn, Gjern herred, Skanderborg amt). Stenkastet var beliggende mellem Linå og Hårup.⁷⁷
 41. Stenkast (Linå sogn, Gjern herred, Skanderborg amt). Stenkastet var beliggende i en have i Linå.
 42. Stenkast (Them sogn, Vrads herred, Skanderborg amt). Der foreligger ikke yderligere oplysninger om dette stenkast.
 43. *Lovises Grav* (Kolding købstad, Brusik herred, Vejle amt). På Den gl. Kirkegård i Kolding fandtes endnu i 1927 et lidt atypisk stenkast i form af en lille jernbeholder under et jerngravkors over Lovise Ravn (1754-1817). Forbipasserende lagde småsten i beholderen, som ikke eksisterer længere, men der lægges stadig småsten på den tilbageværende sokkelsten.⁷⁸
 44. Stenkast (Vinding sogn, Ulfborg herred, Ringkøbing amt). Stenkastet var efter alt at dømme beliggende ved Præstbjerg Vad.
 45. *Røsen* (Timring sogn, Ulfborg herred, Ringkøbing amt). Stenkastet havde siden 1857 været beliggende på sydvestsiden af flere parallelle vejspor, der førte over den daværende Trøstrup Hede, men omkring 1950 blev det flyttet ca. 20 m mod syd, hvor det stadig er bevaret.⁷⁹
 46. Stenkast (Højrup sogn, Hviding herred, Tønder amt). Stenkastet var beliggende på

- det gamle rettersted på marken Stejlager, der kan stedfæstes til Fogager ved den midterste af de tre gårde nord for landevejen.⁸⁰
47. *Barbaras Pold* (Møgeltønder sogn, Tønder, Højer og Lø herreder, Tønder amt). Sten- og jordkast af form som en lille høj, som lå i Sønderby ejerlav.⁸¹
 48. Stenkast mellem Witzum og Hedehusum. Dette stenkast i August F. Schmidts fortegnelse lades her ude af betragtning, da det ligger syd for den dansk-tyske grænse.
 49. Stenkast (Høje Tåstrup sogn, Smørum herred, Københavns amt). Et stenkast giver sig til kende gennem marknavnet Stenkastagre, som kendes fra Baldersbrønde ejerlav nord for byen tæt ved det nordlige ejerlavsskel. Det nævnes i Markbogen 1682.⁸²
 50. Stenkast (Rørvig sogn, Ods herred, Holbæk amt). Stenkast på Hesselø i forbindelse med grave anlagt på stranden over ilanddrevede lig. Det er uvist, om der er tale om et eller flere stenkast.⁸³
 51. Stenkast (Benløse sogn, Ringsted herred, Sorø amt). Formodet stenkast, som var beliggende ved en helligkilde.⁸⁴
 52. *Kilderøse* (Haraldsted sogn, Ringsted herred, Sorø amt). Formodet stenkast, som antagelig har ligget i forbindelse med Knud Lavards Kilde.⁸⁵
 53. Stenkast (Allindemagle sogn, Ringsted herred, Sorø amt). Stenkastet har ligget i tilknytning til marken Stenkastagre, som nævnes på matrikelkort fra 1797. Det har muligvis ligget ved en vej, som gik over marken.⁸⁶
 54. Grenkast (Købelev sogn, Lollands Nørre herred, Maribo amt). Grenkast i Glostrup Skov.⁸⁷
 55. Stenkast (Toreby sogn, Musse herred, Maribo amt). Stenkastet skulle være beliggende i Sløsserup Skov, men det kan ikke udelukkes, at det er identisk med Stikkehoben (nr. 11) ikke så langt derfra.⁸⁸
 56. Stenkast (Viby sogn, Bjerger herred, Odense amt). På den nordøstlige del af Romsø er et stenkast afsat på et Original I-kort, der er målt i 1800. Det lod sig ikke lokalisere ved en besigtigelse. Det kan ikke udelukkes, at navnet refererer til et naturfænomen, idet en meget stenrig moræneknold på stedet er delvis eroderet af havet, hvorved en mængde sten ligger i en vifteform nedenfor på stranden. Af Nationalmuseets Sognebeskrivelse fremgår det dog, at der er fundet spor af begravelser lige i nærheden.⁸⁹
 57. Stenkast (Flemløse sogn, Båge herred, Odense amt). Stenkastet er ifølge stednavneoptegnelser beliggende i Dærup ejerlav sydvest for Melløse Banke tæt ved det sydlige ejerlavsskel.⁹⁰
 58. *Didriks Stenkast* (Kværndrup sogn, Sunds herred, Svendborg amt). Stenkastet er ifølge stednavneoptegnelser beliggende lige nord for Højagergård i Kværndrupvænge. Det nævnes i jordebøger såvel omkring 1572 som i 1668.⁹¹
 59. *Kjelds Grav* (Hallund sogn, Dronninglund herred, Hjørring amt). Tidligere grenkast med mindsten. Fredet.⁹²
 60. *Æ Kors* (Søndbjerg sogn, Refs herred, Thisted amt). Stenkastet var beliggende på marken Korsager midtvejs mellem Søndbjerg og Hellerød.⁹³
 61. Grenkast (Gravlev sogn, Hornum herred, Ålborg amt). Grenkast ved Rold Hule syd for Skillingbro.⁹⁴
 62. *Drøskast* (Skørping sogn, Helligum herred, Ålborg amt). Grenkast i det nordlige Rebild Bakker lidt syd for Ravnkilde.⁹⁵
 63. Grenkast (Skørping sogn, Helligum herred, Ålborg amt). Grenkast i Sønderskoven ved Rebild Huse sydvest for Klodholm.⁹⁶

64. Grenkast (Rold sogn, Hindsted herred, Ålborg amt). Grenkast i den sydlige del af Rold Skov lige vest for hovedvejen mellem 17- og 18 km-stenen.⁹⁷
65. *Stenrøsen* (Kragelund sogn, Hids herred, Viborg amt). Det var skik at kaste sten på den store røse i det nordvestlige hjørne i Stenholt Skov. Højen var helt ryddet i 1937. Stedfæstet.⁹⁸
66. Stenkast (Engesvang sogn, Hids herred, Viborg amt). Stenkast på gravhøjen Stejlhøj. Stedfæstet.⁹⁹
67. *Troskast* (Ginnerup sogn, Djurs Nørre herred, Randers amt). Lokalitet benævnes Troskast i Nationalmuseets Sognebeskrivelse (1886). Samme sted benævnes *Trustkast* på målebordsblad målt 1877.¹⁰⁰
68. *Begravelset* (Mårslet sogn, Ning herred, Århus amt). Et formodet stenkast beliggende i Hørret Skov. Det er muligvis stedfæstet.¹⁰¹
69. Stenkast (Nørre Snede sogn, Vrads herred, Skanderborg amt). Stenkastet angives at have været beliggende på Nortvig Hede.¹⁰²
70. Stenkast (Vejle købstad, Nørvang herred, Vejle amt). Et stenkast giver sig til kende gennem stednavnet Stenkast Krog beliggende i Høgholt Skov/Polakkerskov i den nordøstlige del af Nørreskov tæt ved sognegrænsen i et område med vadesteder og dybe hulveje.¹⁰³
71. *Stenkast* (Venø sogn, Skodborg herred, Ringkøbing amt). Lokalitet på den nordlige del af Venø benævnes Stenkast på topografisk kort 1:25.000.
72. Stenkast (Nøvling sogn, Hammerum herred, Ringkøbing amt). Stenkastet på gravhøjen Staldhøj, hvor der i begyndelsen af 1900-tallet var sket en vådeskudsulykke, gik hurtigt af brug og har ikke efterladt synlige spor. Stedfæstet.¹⁰⁴
73. Stenkast (Ikast sogn, Hammerum herred, Ringkøbing amt). Om dette stenkast haves ikke yderligere oplysninger.¹⁰⁵
74. Stenkast (Janderup sogn, Vester Horne herred, Ribe amt). Formodet stenkast ved Store Hebo.¹⁰⁶
75. *Stenkaster* (Hjerpsted sogn, Tønder, Højer og Lø herreder, Tønder amt). Formodet stenkast, som ifølge stednavneoptegnelser er beliggende mellem Hjerpsted og Koldby i sidstnævntes ejerlav på marken nordvest for Kællinghøj.¹⁰⁷

NOTER

Claus Dam og Birthe Nygaard, Kulturarvsstyrelsen, og Bo Nissen Knudsen, Afdeling for Navneforskning ved Københavns Universitet, takkes for værdifulde oplysninger om danske stenkast. Ole Høiris og Mads Holst takkes for kommentarer til manuskriptet.

1. Dansk Folkemindesamling 1906/23, top. 2522 Timring sogn. Optegnelser fra den forulykkedes broder, Peder Andersen, Herning, den 5/8 og 10/9 1918.
2. H.P. Hansen troede ikke, at der var nogen, som spredte stenene fra dyngen, men havde en naturlig forklaring: de mange sten uden for dyngen var blot kastet sådan, at de var hoppet langt forbi målet.
3. Mundtlig meddelelse fra mag.art. Anders Christensen, Dansk Folkemindesamling.
4. Schmidt 1929, s. 46.
5. Junge 1798, s. 323 («Tros-Høy») & s. 410 («Trods høy»); *trods* betyder 'gammelt brændsel', 'kvas', 'affaldne kviste', jf. Molbech 1841, s. 606.
6. Heraf er de første 48 identisk med fortegnelsen i Schmidts 1929, s. 46-55, nr. 1-48.

- En hovedkilde for Schmidts artikel var en topografisk ordnet seddelsamling med titlen »Stenkast og Offersteder« med »Sidestykker fra andre Lande« oprettet i 1908 (DFS 1906/31c). Denne kapsel er siden opløst og indlemmet i Folkemindesamlingens såkaldte oktavregister under stikordet »sten«.
7. Dansk Folkemindesamling 1906/31c.
 8. Schmidt 1929, s. 47.
 9. S. Manøe Hansen 1981, s. 177ff.
 10. S. Manøe Hansen 1981, s. 190ff. Se desuden Kristensen 1972, s. 54ff og Friis 1962, s. 469. Olga Klemensen, Samsø Egnarkiv, takkes for oplysningerne om Nordby kirkebog.
 11. Egnshistorisk Arkiv, Thyholm, A 973 / 206/17. Anna Fomsgaard, Egnshistorisk Arkiv, Thyholm, takkes for oplysninger om drabssagen.
 12. Schmidt 1929, s. 53f; H.P. Hansen 1936, s. 146.
 13. Stenkastet er desuden lokaliseret af Mads Lidegaard, der var opvokset på egnen, jf. Lidegaard 1975, s. 78.
 14. Fra samme tid stammede en stendynge, som humanisten Chytræus så på sin skånske fodtur i 1598. Den kaldtes Fantes Varde og var kastet sammen af bønderne i Ørkeljunge til minde om en klokkestøbersvend, som på dette sted var blevet dræbt af sin mester, jf. Dyrlund 1900, s. 225.
 15. Henholdsvis Schmidt 1929, nr. 14, 19, 28, 34 og nr. 31.
 16. Se Danmarks gamle Folkeviser , nr. 338, »Hr. Truels Døtre«.
 17. Schmidt 1929, s. 47f.
 18. Schmidt 1929, nr. 8.
 19. Schmidt 1929, s. 47.
 20. Henholdsvis nr. 5, 22, 26 (ilanddrevet lig), nr. 20, 39 (ombragt barn født i dølgsmål), nr. 11, 29, 36 (en myrdet person), nr. 3, 17 (flere personer dræbt i slagsmål), nr. 32 (en nedmanet karl), nr. 11 (?), 39 (en selvmorder), nr. 32 (en morder begravet på gerningsstedet) og hekse eller mordere begravet på retterstedet, nr. 13, 47 (hekse), 27, 33, 46 (mordere/kriminelle) .
 21. Schmidt 1929, nr. 20 (barnemorderske), nr. 33 (morder), nr. 47 (heks).
 22. Schmidt 1929, nr. 3, 5 (vejlykke); 12 (markedslykke).
 23. Schmidt 1929, nr. 21, 23, 37 (?), 40 (?), 44 (?), 45.
 24. Jf. Schmidt 1929, nr. 13, 16, 28.
 25. Ord og Sed 98 (1941), i det følgende citeret efter genoptrykket i Solheim 1973.
 26. Solheim 1940.
 27. Solheim 1973, s. 17.
 28. Solheim 1973, s. 18.
 29. Solheim 1973, s. 19.
 30. Solheim 1973, s. 13.
 31. Solheim 1973, s. 19f.
 32. Solheim 1973, s. 17.
 33. Solheim 1973, s. 18.
 34. Solheim 1973, s. 25.
 35. Se Bergstrand 1936, s. 86; samme 1938, s. 37. I Svenskt dialektlexikon 1867 forklares *bål* som »en hög av kvistar, stenar og varjehanda skräp, som av vägfararde bortkastas på ett ställe, der nogon människa förlorat livet« (citeret efter Johnsson 1933, s. 128).

- Ifølge etnologen Erixon lå der i betegnelsen *bål* en mindelse om, at man tidligere med mellemrum havde brændt disse risbunker (Erixon (1917) 1988, s. 18).
36. Erixon 1929, s. 118f, hvor *kallvarp!* kan oversættes ved »det kolde kast«.
 37. Erixon 1929, s. 121. Noget tyder på, at Solheim ikke har kendt Erixons vigtige artikel, men da hans arbejde savner kildehenvisninger, kan det kun blive en formodning.
 38. Frazer (1890) 1915, i den reviderede udgave af *The Golden Bough*, bd. 6, s. 8-30.
 39. Vitri (uden år).
 40. Felipe Guamán Poma de Ayala 1615/1616, s. 265.
 41. Haslund-Christensen 1932, s. 47, 221.
 42. Evans & Humphrey 2003.
 43. Se diskussionen i Evans & Humphrey 2003, s. 195f.
 44. Bolin 1999, s. 58 & 65.
 45. Nilsson 1906, s. 388ff.; Frazer 1915, bd. 6, s. 24.
 46. Kahle 1902, s. 209.
 47. Johansen 1999, s. 186f.
 48. Se *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, bd. 8, spalte 411-412.
 49. Præsteindberetning til Ole Worm citeret hos Ellekilde 1928, s. 121f (jf. udgivelsen i Jørgensen 1974, s. 188f). Hårofrene kan tænkes at have repræsenteret mennesker og husdyr derhjemme, som man har søgt hjælp for ved kilden.
 50. Ellekilde 1933, s. 91-95, 124; jf. Schmidt 1929, nr. 4, hvor forfatteren afstår fra at kommentere.
 51. Jf. Josvas bog, 7.26, 8.39; 2; Samuels bog 18.17; 1; Første Mosebog 31.45-50.
 52. Westermark 1968, bd. I, s. 56-60 (med fotografier).
 53. Evans & Humphrey 2003.
 54. Guaman Poma de Ayala 1615/1616, s. 236.
 55. Haslund-Christensen 1949, s. 42, her gengivet efter Evans & Humphrey 2003, der bruger citatet som motto over deres artikel.
 56. Bergsøe 1978, s. 5.
 57. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 21A-C, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC). Se også Ellekilde 1933, s. 91ff. UTM 658042/6202964; 658174/6201935 & 658329/6201922.
 58. UTM 599480/8198950.
 59. Fredningsnr. 5235-17.
 60. Fredningsnr. 5235-89.
 61. Vedr. Hellig Trefoldigheds Kapel se Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 20, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 060107-20.
 62. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB OB og SB 132, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 070615-132.
 63. Meddelt til Sven Thorsen i 2006 af tidligere museumsforvalter Kjeld Snedker, som i 1970'erne havde fået stedet udpeget af gårdejer Jens Stoffer (1903-1992). Sven Thorsen takkes for oplysningerne. UTM 678610/6068420.
 64. Schmidt 1932, s. 193ff; H. Nielsen 1971, s.101ff. UTM 568670/6140620.
 65. Rømer 1926, s. 363. UTM 569740/6371460.
 66. Kort over Dronninglund Storskov udgivet af Niels Gravesen, 3. oplag, 1982. Lone Andersen, Try Museum, takkes for oplysninger. UTM 578690/579150.
 67. Jyllands-Posten 29.12.1925. Birthe Sejlund og Kurt Jørgensen Hollensted Hede fremviser 2006 en lav sandbakke, hvor der pløjes hedetørv op på et mindre velaf-

- grænset areal, og man har ca. 20 m mod syd iagttaget et tydeligt rektangulært fyldskifte i den nypløjede jord.
68. Kort- og Matrikelstyrelsen, Original I-kort (68-07) over Lild sogn, Vester Han herred, Thisted amt, opmålt 1794 – afsat lige øst for sogneskellet i Vust sogn. UTM 501880/6335060.
 69. Thisted Dagblad 24. maj 1986, s. 14. Gitte Sloth, Sydthy Egnshistoriske Arkiv takkes for oplysninger og Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune for lån af foto. Jens-Henrik Bech, Museet for Thy og Vester Hanherred, takkes for oplysninger og lån af fotos. UTM 462760/6290760.
 70. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 7, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 110609-7. UTM 464540/6280770.
 71. UTM 487950/6306138.
 72. Henrik Gjøde Nielsen, Hals Museum, takkes for oplysninger. UTM 576200/6326330.
 73. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 1, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 120203-1. UTM 538255/6288594.
 74. Siegfred Svane 1984, s. 179 korrigerer Schmidt 1912, idet han hævder, at kilden ikke var Skt. Søren Kilde, og at den fandtes i den del af Markedsdalen, som ligger i Øster Bølle sogn.
 75. H.P. Hansen 1936, s. 146. UTM 523440/6227580.
 76. Tove Sørensen, Solbjerg, der er barnefødt på stedet, takkes for oplysningerne. UTM 57107240/621308406.
 77. På Kort- og Matrikelstyrelsens Original I-kort (106-06) målt 1792 over Linå sogn ses mellem Linå og Hårup et stednavn, der læses som »Stavns Kast«, men der var i 2006 ikke synlige spor af et stenkast på stedet.
 78. Kirkegårdsleder Niels E. Mortensen, Kolding Kirkegårde, takkes for oplysninger. Fundamentstenen befinder sig på sin gamle plads vest for mindehøjen for de faldne i Slesvigkrigene tæt op til hækken.
 79. Understrup 1929, s. 48ff. Herning Folkeblad 30.08.1957, 29.06.1968 og 09.07.1968. Palle Eriksen, Ringkøbing Museum, takkes for oplysninger og fotos. Søren Poulsen, Herning Museum, takkes for lån af foto. UTM 487150/6223180.
 80. Andreas Petersen, Fogager, takkes for oplysninger.
 81. Danmarks Stednavne nr. 5. Sønderjyske Stednavne III. Tønder Amt med dele af Ribe amt. København 1933, s. 249 og meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet.
 82. Danmarks Stednavne Nr. 19. Stednavne i Københavns Amt. Smørum Herred – sydlige del. København 1988 og meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet.
 83. Mariboe 1866, side 9. Under henvisning til Mariboe omtaler Friis 1962, s. 207 fejlagtigt en bestemt grav som stenkast.
 84. A. Strange Nielsen 1960, s. 33ff; A. Strange Nielsen 1991, s. 26ff.
 85. Wahl 1984, s. 132, jf. Petersen 1885, s. 53ff.
 86. Wahl 1984, s. 131.
 87. Isaksen 1950, s. 225.
 88. Rhode 1859, s. 455. På samme måde er et omtalt stenkast i Hyde Skov sandsynligvis identisk med grenkastet Stikhoben (nr. 10). Sven Thorsen takkes for at have gjort opmærksom på denne lokalitet.

89. Kort- og Matrikelstyrelsen, Original I-kort (34-12) over Romsø, Viby sogn, Bjergerherred, Odense amt målt 1800; Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 38, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 080113-38. UTM 613220/6154000.
90. Danmarks Stednavne nr. 15. Svendborg Amts Stednavne I. Sunds herred. København 1970, s. 185 og meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet.
91. Danmarks Stednavne nr. 15. Svendborg Amts Stednavne I. Sunds herred. København 1970, s. 185 og meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet.
92. Kjelds Grav har fredningsnummer 814:106.
93. Kristensen 1980, bd. III, s. 140, nr. 722, jf. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 5A, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 110611-5A. Anna Fomsgaard, Egns-historisk Arkiv, Thyholm, takkes for oplysninger.
94. Qvistorff 2001, s. 172. Helge Qvistorff takkes for oplysninger om dette og de følgende tre grenkast.
95. Qvistorff 2001, s. 172.
96. Qvistorff 2001, s. 172.
97. Qvistorff 2001, s. 172.
98. Mogensen 1992, s. 34; Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 119, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 130305-119. UTM 521478/6228647.
99. H.P. Hansen 1936, s. 61; Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB 13, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 130302-13). UTM 519753/6226790.
100. Nationalmuseets Sognebeskrivelse SB OA og SB 25, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 140105-0A og 140105-25.
101. Schmidt 1960, s. 82f; Laursen 1982, s. 113f. FHM journalnr. 2469. UTM 5746216/650480.
102. Lidegaard 1994, s. 226, nr. 2215-1. Det oplyses, at stenkastet skulle befinde sig på Nortvig Hede 2 km vest for Klovborg og 250 m syd for Horsensvejen. I 1874 var ifølge ældste målebordsblad et hedeparti bevaret i den vestlige del af Nortvig ejerlav, ca. 700 m sydvest for Horsensvejen og 2 km uden for Klovborg mod Nørre Snede, og en mindre del af heden eksisterede endnu omkring 1900, jf. målebordsblad M 2809 Hammer K. Den korteste afstand fra landevejen til Nortvig ejerlav er ca. 500 m.
103. Meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. Bo Nissen Knudsen takkes for oplysningen.
104. Understrup 1929, s. 53. Staldhøj har SB 49 i Nationalmuseets Sognebeskrivelse, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 180309-49. UTM 488513/6224011.
105. H.P. Hansen 1936, s. 146. Skattegraveren, Fjerde halvårgang 1885, s. 16, nr. 57.
106. Kristensen 1980, bd. IV, s. 188, nr. 646-47.
107. Danmarks Stednavne nr. 5. Sønderjyske Stednavne III. Tønder Amt med dele af Ribe amt. København 1933, s. 249 og meddelelse fra Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. Kællinghøj har SB 14 i Nationalmuseets Sognebeskrivelse, jf. Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) 210203-14.

LITTERATUR

- Bergstrand, C.M. 1936: Spöktro och kashögar i Västergötland. *Folkminnen och folktanker* 23, s. 71-88.
- Bergstrand, C.M. 1938: Gengångartro och kashögar i Värmland. *Folkminnen och folktanker* 25, s. 16-43.
- Bergsøe, Wilhelm 1978: *Schimmelmanns Hest*. Helsingør.
- Bolin, Hans 1999: Activating the Monuments. The Ritual Use of Cairns in the Bronze Age Norrland. I: H. Bolin: *Kulturlandskapets korsvägar: Mellersta Norrland under de två sista årtusendena f. Kr.* Stockholm Studies in Archaeology 19. Stockholm, s. 55-68.
- Danmarks Stednavne* 1933ff. København.
- Dyrlund, Folmer 1900: Om Stenkaste og Troshöve. *Dania* 7, s. 225-232.
- Ellekilde, Hans 1928: Bornholmske Folkesagn. *Bornholmske Samlinger* 19, s. 51-132.
- Ellekilde, Hans 1933: *Foreningen Danmarks Folkeminder igennem 25 Aar*. København.
- Erixon, Sigurd 1917: Offerkastan på Svedvi sochenallmänning samt något om offerkastar i allmänhet. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift* 9, s. 1-10; genoptrykt i minde-skriftet *Sigurd Erixon: Offerkast och bjudhammare*, udg. af Åke Hultkrantz & Bent af Klintberg. Stockholm 1988.
- Erixon, Sigurd 1929: Offerkastar utan dödsmotiv. *Fataburen* 9, s. 117-123.
- Evans, Christopher & Caroline Humphrey 2003: History, Timelessness end the Monumental: The Oboos of the Mergen Environs, Inner Mongolia. *Cambridge Archaeological Journal* 13, s. 195-211.
- Frazer, James (1890) 1915: *The Golden Bough*, bd. 6. London, s. 8-30.
- Friis, Achton 1962: *De Danskes Øer*, bd. III. København.
- Guaman Poma de Ayala, Felipe. 1615/1616: »El primer nueva crónica del buen gobierno«. Det Kongelige Bibliotek, GKS 2232 4°. Internetudgave: www.kb.dk/elib/mss/poma/index-en.htm.
- Hansen, H.P. 1936: *Skovlovringer. Folkeminder fra Silkeborgs Vesteregne*. København.
- Hansen, Søren Manøe 1981: Dødemandsbjergene. *Fra Ribe Amt*, s. 177-94.
- Haslund-Christensen, Henning 1932: *Jabonah*. København.
- Haslund-Christensen, Henning 1946: *Asiatiske Strejftog*. København; engelsk oversættelse: *Mongolian Journey*. London 1949.
- Henningsen, G. 1969: Rapport om et studieophold i Spanien. *Nordnytt* 1969 3/4, s. 20-32.
- Isaksen, Birger 1950: Vestlollandske folkeminder. *Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog*.
- Johansen, Jørgen 1999: *Santiago – 1000 års kulturrejse gennem Europa*. København.
- Johnsson, Pehr 1933: Offerkastar i Göinge. Är offrandet åt de döda av hednisk eller kristen karakter? *Kristendommen och vår tid*, s. 127-132.
- Junge, Joachim 1798: *Den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meninger og Sprog*. København.
- Jørgensen, Frank (udg.) 1974: *Præsteindberetninger til Ole Worm. II. Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623-25*. København.
- Kagarow, Eugen 1929: Mongolische Obo, griechische Hermaia und deren ethnographischen Parallelen. *Zeitschrift für Volkskunde* 39, s. 63-00(??).
- Kahle, Bernhard 1902: Über Steinhaufen insbesondere auf Island. *Zeitschrift für Volkskunde* 12, s. 89-96, 203-210, 319-25.
- Kristensen, Evald Tang (1892-1901) 1980: *Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde*, bd. I-VIII. København.

- Kristensen, H.K. 1972: Indstrandede lig og skibsvrag. *Fra Ribe Amt*, s. 54-66.
- Laursen, Jesper: *Fortidens spor i Århuskøbene*. Højbjerg.
- Lidegaard, Mads 1975: Hærvejen i Viborg amt. København.
- Lidegaard, Mads 1994: *Danske sten fra sagn og tro*. København.
- Lier Hansen, Tage 1980: *Gjelleruplund. Markedsby og hovedstad i det gamle Hammerum herred*. Ikast.
- Mariboe W. 1866: Et Par Dage paa Hesseløen. *Fra Alle Lande*. Et Maanedsskrift for nyere Reisebeskrivelser, B, hæfte IV, s. 1-11.
- Mogensen, Frede Bjærg 1992: Den fredede Stenholt Skov. *Egnsbogen. Bording/Engesvang/Ikast*. Grindsted.
- Molbech, C. 1841: *Dansk Dialect-Lexikon*. København.
- Néill, Máire Nic 1946 (1948): Wayside death cairns in Ireland. *Béaloides: The Journal of The Folklore of Ireland Society* 16, s. 49-63.
- Nielsen, A. Strange 1960: Sjællands landsting i Ringsted. *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*, s. 7-43.
- Nielsen, A. Strange 1991: *Lægedomsilder i Lokalsamfundet*. København.
- Nielsen, Henning 1971: *Det fynske Itri. En historisk-topografisk beskrivelse af Vissenbjerg sogn*. Vissenbjerg .
- Nielsen, J.C. 1947: Graabonden fortæller: Min Hjemstav. *Kronik i Jyllandsposten* 27.7.1947.
- Nilsson, Martin P. 1906: *Griechische Feste von religiöser Bedeutung*. Leipzig.
- Petersen, Henry 1885: Knud Lavards Helgentilbedelse; Kilden og Capellet ved Haraldsted. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 15-71.
- Pjengaard, Johannes 1962: Stikhoben i Hyde skov. Et enestående levn fra en svunden tid. *Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog*, s. 331-338.
- Qvistorff, Helge 2001: *Rold Skov. Danmarks største*. Skørping.
- Rhode, P. 1859: *Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie*, Første Bind. København.
- Rømer, Chr. Munck 1926: *Sindal Sogns Historie*. Hjørring.
- Schmidt, August F. 1929: Stenkast i Danmark. *Danske Studier*, s. 40-55.
- Schmidt, August F. 1932: *Danmarks Kæmpesten i Folkeoverleveringen*. København.
- Schmidt, August F. 1960: *Fra Aarhusegnens gamle Landsbyer*. Brabrand.
- Skattegraveren* 1885, Et tidsskrift udgivet af »Dansk samfund for indsamling af folkeminder« ved Evald Tang Kristensen.
- Solheim, Svale 1940: *Nenningsfordomar vid fiske*. Oslo.
- Solheim, Svale (1941) 1973: Kastrøysar. *Norveg* 16, s. 11-25.
- Understrup, Konrad 1929: *Timring Sogn*. Herning.
- Vitry, Christian (uden år): La apacheta, santuario de piedra. Internetartikel publiceret af Museo de Antropología de Salta, Argentina. www.naya.org.ar/museo/salta/apacheta.htm.
- Wahl, Peter 1984: *Kulturminde i Midtsjællands gamle stednavne*. Ringsted.
- Westermarck, Edward Alexander (1926) 1968: *Ritual and Belief in Morocco*, Bd. 1-2. New York.

Cairns

In Denmark, the term *stenkast* (a ‘stone throw’) is used for cairns – stone heaps that have accumulated in places where it was the tradition to throw a stone. A *kast* (a ‘throw’) would actually be a more correct term, as sometimes the heaps consist of sticks, branches, heather, or peat, rather than stones – in short, whichever was at hand at that particular place. A *kast* could also consist of both sticks and stones.

The majority of the known Danish cairns were presented by August F. Schmidt in 1929. Since then, numerous new ones have been discovered, and we now know of around 80 cairns, cf. the list on page 264 and map Fig. 3. It appears from the descriptions that the majority – a total of 65 – are actual cairns, 14 are heaps of branches, whereas two are described as either peat or heather heaps.

Geographically, the majority – a total of 53 – are found in Jutland, with most in North and Central Jutland (Fig. 3). Fifteen are known from Zealand, four from Lolland, four from Funen, and five from Bornholm.

Topographically, they are found – naturally – where people would normally be passing: next to roads and in connection with sacred springs, chapels, and places of execution. However, they also occur in less busy places, in woods, along the coast, on moors, and on small islands.

A few cairns have been preserved because they are still “active” as reminiscences of customs and habits of past times. This is the case of the cairn called Røsen (“røse” being another Danish term for a cairn) on Trøstrup Moor (no. 45, Fig. 1-2), of Heksens Grav (“The Witch’s Grave”) (no. 27, Fig. 4), and of the branch heap in

the wood of Slotved Skov (no. 14, Fig. 5), which was recently revived after having been almost forgotten. Other cairns are maintained as prehistoric relics, as is the case of the branch heap by the name of Stikhoben (“The Stick Heap;” no. 10, Fig. 6) and Kjelds Grav (“Kjeld’s Grave;” no. 59, Fig. 7). Although heaps of stones and branches are included in the Danish Protection of Nature Act as relics of the past worthy of protection, so far merely the two latter have been listed.

Whereas the remaining ‘throws’ of organic material have probably disintegrated, it is still possible under favourable conditions to retrieve those made from more enduring materials – unless they have been demolished – even if they have practically sunk into oblivion (Figs. 8-10).

The oldest known cairn is almost 500 years old. It was situated by the ford Præstbjerg Vad in Vinding parish near the Holstebro-Ribe highroad. Tradition says that the stone heap came into existence as a memorial of a priest in Hanbjerg, who died in the first half of the 16th century following a fall with his horse.

Such legends of origin are connected with most of the Danish cairns. They usually tell of some unhappy or alarming happening supposed to have occurred at the place in question. However, they are often so vague and stereotype that they can only rarely be dated or put into a historical context. Indeed, on closer examination several of them turn out to be travelling legends. Apart from the legend of the murdered tradesman, they comprise the legend of the exorcised farmhand and that of the three sisters, who were murdered by three robbers, who turned out to be their own

brothers. The latter legend, which is also known from a folksong, is connected to the so-called Varper on the high moor in Pedersker parish on Bornholm (no. 7). Until the early 20th century, it was the custom to maintain these cairns by putting back stones that had fallen down and adorn them with green sprigs. Early folklorists interpreted this as a tradition going back to an old sacrificial ritual, although the custom also seems to have had a pure practical purpose, as these stone heaps were originally cairns marking the road across inland Bornholm.

A special group of the Danish cairns are connected with the tradition that someone is buried underneath them, such as a body washed ashore, a murdered child from a clandestine childbirth, a murdered person, several persons killed in a fight, an exorcised farmhand, a suicide, a murderer buried on his scene of crime, or witches and murderers buried at the place of execution. In all these cases, the throwing of a stone was supposed to protect the passers-by against the dead, who was buried in unconsecrated grounds and thus, according to public belief, haunted the spot. Another far less frequent explanation was that the stone was thrown in order to achieve a good journey or luck at the market. In some places, the traveller would throw the stone while shouting a naughty word or in other ways showing his disgust with the dead witch, criminal, or infanticide buried in that particular place. In rather a lot of the cases, as explained by the context, the cairn was merely a memorial to some unhappy occurrence, and the stone was thrown in memory of the deceased.

In an article on Norwegian cairns written by the folklorist Svale Solheim, the author attached importance to achieving a clear picture of the position of the cairns (*kastrøysarne*) in the landscape. A closer examination showed that almost all were situated by the side of old roads – between farms and settlements, through forests, or

across mountains – in short, where people would often walk. “The cairns follow the road as the shadow follows the man,” Solheim writes and gives an example of an old road, which had been relocated, and where the cairns had been moved to the new road. Furthermore, the position of the cairns along the roads turned out to not be accidental; they were always found at places that were in one way or other interesting to the travellers. This is why Solheim thought that the stone heaps mostly had the character of cairns or road stones thrown together at certain places for a pure practical purpose. “For instance,” he writes, “we find stone heaps at places along the roads where there is access to fine drinking water. These would also be natural places for a rest, and numerous stone heaps are situated by old resting places. And so it came natural to mark these places by piling up a stone heap, and of course it would be in every traveller’s interest to maintain the heaps.”

The older folklore saw the tradition as a relic of pagan rituals and conceptions. As a reaction to this, Solheim and others took a tradition-functionalistic view, according to which most folklore, as seen in the light of the cultural conditions, was considered rational and the rest could be explained as pseudo beliefs, for instance educational fiction and tomfoolery.

However, if we turn to our other neighbouring country, Sweden, it becomes more difficult to explain away that we are dealing with sacrificial rites, as here, the most used dialectal term for the stone and branch piles were *offerhög*, *offervål*, or *offerbål* (“offer” is the Swedish word for sacrifice), and when someone threw stones, sticks, or money on the pile, it was called “sacrificing.” An article from 1929 by the anthropologist Sigurd Erixon is especially interesting. Here, he documents how – apart from the cairns with a death motive (largely corresponding to the Danish cases mentioned above), Sweden had both good luck

and misfortune averting sacrificial stone throwing (Fig. 13).

Whereas the sacrificial cairns connected to deaths were evenly distributed across the whole country, Erixon found that the “good luck cairns” occurred mainly in environments associated with mountain pasture farming or fishing. Based on this observation and desultory comparative studies, Erixon formed the hypothesis that the “good luck cairns” represented an older and more primitive culture than the cairns associated with sacrifices to the dead. “The first,” he writes, “belong rather more to the work area of hunting, fishing, and animal husbandry, roads, and environments, whereas the death sacrificial cairns seem to be closer related to the culture of agriculture.”

The problem with the folkloristic material is that most of it is based on reminiscences. In order to study the living tradition, one must turn elsewhere. However, as demonstrated by James Frazer in “The Golden Bough,” this is no problem, as the custom of throwing stones in a pile is known from all over the world, from Africa, Europe, and Asia to Australia and America (Fig. 14).

Customs last, their meanings perish – the explanation why, for instance, one must throw a stone onto a stone pile, may be forgotten, or reinterpreted, or get a completely new explanation. The custom probably goes back further than any known religion. However, these have all tried to tally the stone throwing with their “theology.” In Ancient Greece, the stone piles by the roadsides were furnished with statues of Hermes (in the shape of a post with a head and sometimes a phallus). As an escort for the dead, Hermes became the god of the travellers, and just as the gods had thrown stones after Hermes when he was accused of murdering Argus, people could now do the same.

With the introduction of Christianity, the throwing of stones was denounced as

superstition, and a standard question for the penitents in the so-called books of penance was: “Have you carried stones to a heap?” All across Europe, crosses were planted in the stone heaps – which must have caused problems as it was considered a deadly sin to throw stones after a cross. In the culture connected with pilgrimage, the cairns got a new meaning as markers of important places. For instance, enormous stone piles outside Santiago de Compostela mark the location where pilgrims first spotted the towers of the city’s cathedral (Fig. 15). At many places, the cairns were consecrated to saints, so that now people would carry stones to them as a sacrifice or a penance. The Jews also adopted the custom. The Old Testament mentions stone heaps gathered over murdered persons or placed around a larger stone, as the “witness dolmen” built by Jacob and his people to commemorate his pact with Laban, his father-in-law. However, there is no mention of throwing new stones onto these heaps. However, the latter occurs in the still practiced Jewish custom of placing stones on the grave-stones when Jews visit the graves of their dead (Fig. 16).

Stone throwing in a Muslim context is illustrated by Edward Westermarck’s large investigation of rituals and popular belief with the Berbers and the Arabs in Morocco in the early 20th century. Unfortunately, it only comprises cairns connected to Muslim saints, but even with this limitation, the investigation gives an idea of the variety of applications. If the stone heap is situated near the grave of a saint, it may mark the demarcation of the sacred area, or it may have come into existence because the wayfaring have a habit of throwing a stone when they pass the grave of a saint, which they do not have time to visit. If the heap is situated on a ridge, it is usually an indication of the spot on a certain pilgrim route where the sacred places become visible for the first time. Other stone heaps

mark the places where a holy man or woman is supposed to have been buried, or rested, or camped some time. By a large crossroads outside Andira, Westermarck was shown a stone heap, which indicated that this place was the gathering place for saints, who met there at nighttime. The sacred cairns in Morocco are often easily recognized by the fact that they are chalked white at intervals. At some places, the cairns may also be marked with a pole with a white flag symbolising the sacred character of the place.

Even Buddhism struggled against the stone heaps, especially in the form of the *oboo* cult, which was repeatedly reformed and reinterpreted by Buddhist missionaries. And in early 17th-century South America, the converted aristocratic Inca, Felipe Guaman Poma de Ayala, made sarcastic remarks about Indians, who “even now” had preserved the bad habit of [sacrificing to] stone heaps (*apachitas*).

Historically, the Danish cairns can be documented from the 16th century, but the tradition may well be older. Seen in a larger, comparative context, heaps of stones and branches represent an ancient tradition rooted in the deepest cultural layers of mankind. Thus, as cultural relics, they are certainly worthy of preservation, and we ought to put a lot of effort into preserving the few still existing.

Whereas it will probably be difficult to establish possible prehistoric stone heaps using archaeology, the possibilities of documenting hitherto unknown stone piles

from historical times is considerably higher, if special topographic conditions are taken into consideration. In connection with small mounds on tidal meadows or stone heaps along stretches of old roads and by fords, old places of execution, springs, and grave mounds used secondarily for gallows, one should pay attention to such structures, which may well prove to be covering a grave.

In a folklore context, the Danish stone heaps must be characterized as mainly “death sacrifice throws,” whereas only few were “good luck throws.” Due to the limited size of the country, and early farming, cairns and other road marks have not played the same role as a help for travellers and traffic as it did in our neighbouring countries with their huge waste areas.

If the stone piles are considered part of a thousands of years old chain of traditions, they belong to the oldest human “monuments.” The global distribution of the phenomenon endows it with a mystery, which, during a travel in Mongolia, Haslund-Christensen caught with a stroke of genius: “We stood before an oboo, one of the largest I have ever seen...one of those mysterious places of sacrifice which are still secretly preserved, built of stone cast upon stone through many generations; a home of mystery which has its roots in the origin of the people itself, and whose religious significance goes much further back in time than any of the religions in the modern world.”

Gustav Henningsen
Dansk Folkemindesamling

Jesper Laursen
Moesgård Museum

Translated by Annette Lerche Trolle